

SZILVÁSI LÁSZLÓ

A janzenizmus szociológiai üzenete, Blaise Pascal Gondolatok c. műve alapján

A felvilágosodás óta meggyökeresedett – különösen a marxizmus és pozitívizmus hagyományában – a tudomány és vallás, történelem és mítosz, tudás és hit szembeállítás. A pozitív értékek az ellentétpárok első tagjára esnek: igazság-felvilágosultság-haladás-racionalitás; reakció-tévedés-irracionalitás a másik oldalon.¹

A hazai valláselmélet, valláskritika az elmúlt négy évtizedben túljutott ezeken a dichotómiákon. Általánosan elfogadottá vált, hogy a hitszerű elemeknek nemcsak érthető és bocsánatos, hanem szükségszerű és nélkülözhetetlen szerepük van az ember életében. Ez az értékelés kiterjedt bizonyos vonatkozásban a hit vallásos formájára is. A racionalitást nem tagadja meg a vallásos hittől, a hívő embertől.

A hit és tudás viszonya valódi filozófiai probléma: Plátontól napjainkig végigkíséri az európai gondolkodás történetét. A hit a véleménnyel, vélekedéssel tartozik egy fogalomcsaládba. A hit-tudás problémának két megközelítése lehetséges: egy vallásszociológiai, teológiai, illetve egy ismeretelméleti.

A probléma már a középkor szülötte, legismertebb megfogalmazása a veritas duplex elméletében történt. Tulajdonképpen a hitigazság és észigazság megkülönböztetéséről van szó.

A probléma bizonyos kompetenciák viszonyára vonatkozik. Az esendő érzékek és a szükségszerű igazság közötti ellentét fogalmazódik meg.

Descartes² is felvetette a bizonyosság kérdését. Ismereteinknek két csoportját a következő kritériumok alapján különbözteti meg.

Tudás vagy tudomány: biztos és evidens megismerés. Hit: valószínű vélemények, egyszerű ismeretek. A kritérium a cogito, illetve a matematika. Mindaz, ami a matematikából levezethető, az tudomány. Ami viszont csupán a tapasztalattól függ: történelem, földrajz, nyelvek, az nem más, mint egyszerű ismeret.

¹ E szélsőséges és ellentmondásos vélekedések háttérében a hitnek mint az emberi szubjektivitás eltorzított, egyoldalú értelmezése húzódik meg.

² Descartes: Válogatott filozófiai művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 97–163. o.

Tehát a tudás olyan ismeret, amely a logikai szükségszerűség erejével bír. Tudható és vélhető dolgok között adott a határ: hitből és vélekedésből nem lehet tudás, hiszen bizonyossághoz mindig csak egy előzetes bizonyosságon keresztül visz az út.

A kartézianus racionalizmus és az empirizmus ellentéte mellett észre kell venni, hogy a kétféle gondolkodás számos vonás tekintetében közel áll egymáshoz.

Hume a tudást és hívést a descartes-ihoz hasonló kritériumok alapján különbözteti meg.³ A tudás: a bizonyos ismeret, a hívés: pedig valószínű ismeret. A biztos tudás körét Descartes-tól is szűkebbre vonja. Már a geometriának sem tulajdonít olyan pontosságot, mint az algebrának, aritmetikának. Hume az oksági viszonyokat, a dolgok pusztá létezését a hit körébe utalja.

A hívést olyan ideaként határozza meg, amelyet egy éppen megjelenő benyomáshoz kapcsolunk. A hívés egyben cselekedetünk vezérlő elve. Hiteink vezetnek kívánságainkat és alakítják cselekvéseinket

E téren Pascal műve jelenti a nagy fordulatot a racionalista vagy empirista atomizmustól a dialektikus gondolkodásmódig.

A megismerés menete szüntelen ide-oda mozgás a részek és az egész között, amelyeknek kölcsönösen egymást kellene megvilágítaniuk.

72. sz. töredék. „Ha az ember elsőül önmagát tanulmányozná, rájönne, mennyire képtelen önmagán túljutni. Hogyan is ismerhetné meg a rész az egészet? De talán arra fog törekedni, hogy legalább azokat a részeket ismerje meg, amelyek az ő mértékére vannak szabva. A világ részei olyan láncolatot alkotnak, hogy véleményem szerint lehetetlenség megismerni az egyiket a másik és az egész nélkül.” (Az idézetek B. Pascal: Gondolatok. Gondolat Kiadó, Bp. 1978.)

Pascal szemben áll Descartes-tal, aki azt vallotta, hogy ha nem is tudjuk megismerni a végtelent, legalább bizonyos kiindulópontjaink vannak a gondolkodásunkhoz.

Pascal 19. sz. töredéke: „Amikor valamely művet írunk legutoljára tudjuk meg, hogy mivel is kell kezdenünk.

Tragikus világlátás

A különböző világlátás-formák: racionalizmus, empirizmus, tragikus látásmód, dialektikus gondolkodás, nem empirikus valóságok, hanem fogalmi megragadások, amelyek hozzásegítenek egyes szerzők életművének tanulmányozásához és megértéséhez.

³ Hume: Tanulmány az emberi értelemről. Helikon, 1973. 24–93. o.

A racionalizmus, empirizmus a harmadik rendnek az ideológiája, amely a francia társadalmat, a modern Németországot szülte, és továbbra is fennmaradt napjainkig.⁴

Még Kant és Pascal jól megértették a racionalizmust, ezzel szemben a legmélyebben szántó racionalistáknak gyökeres az ellentéte, értetlensége a tragikus állásponttal szemben.

Az individualizmus és a dialektikus gondolkodás között a tragikus gondolkodás alkotja a haladás eszméjén alapuló történelmi sémát.

Pascal főleg a szkepticizmust és a mechanisztikus racionalizmust vitatja. A racionalizmus a közösség és a világmindenség fogalmának kiküszöbölését, és két másikkal, az eszes egyén és a végtelen tér fogalmával való helyettesítést hozta. A középkori társas és vallásos ember helyét elfoglalja a kartézianus Én és a klasszikus közgazdászok homo oeconomicusa.

A végsőkig vitt individualizmus számára az erkölcs és a vallás szférája immár nem létezik.

Spinoza filozófiáját viszont már teológiai ateizmusnak is nevezik.⁵ Még használja az Isten szót, de közben a transzcendenciát elutasítja, az etikája az egyének egoizmusából indul ki.

A kartézianus Isten csak azért szól bele a világ ésszerű mechanizmusába, hogy fenntartsa, mivel már önkényesen megteremtette.

Spinoza itt is továbblép, elveti a világ teremtésének és szándékos fenntartásának gondolatát. Ugyanígy nincs már hely egy igazi erkölcstan számára sem.

Azonban az individualizmus is hordoz magában bizonyos viselkedési szabályokat, de a következetes individualista gondolkodás kénytelen ezeket a szabályokat az egyénből levezetni: az értelemből vagy az érzelmi világból.

A keresztény erkölcs maradványai és a továbblépő humanista eszmék, viszont még sokáig eltakarták a valóságos erkölcsi értékek nélküli világ veszélyeit, és lehetővé tették/teszik, hogy úgy ünnepeljék a tudományos gondolkodás vívmányait és technikai alkalmazásait, mint egy semmiféle problémát nem okozó fejlődés megnyilvánulásait.

Csupán napjainkban derült ki, hogy milyen aggasztó veszedelmeket és fenyegetéseket rejt magában a normák hiánya, amelyek irányítani tudnák az ésszerű ember technikai viselkedését.

Az ész fontos tényező az ember életében, büszke lehet rá, soha többé nem mondhat le róla, de nem egyenlő a teljes emberrel még a tudományos igazság kutatásában sem.

⁴ Descartes: Válogatott filozófiai művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 18.

⁵ Spinoza: Ifjúkori filozófiai művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 237–254.

Ezért jelent a tragikus látásmód a racionalizmus vallástalan periódusa után visszafordulást az erkölchöz, a valláshoz, azzal a feltétellel, hogy ezt az utóbbit szélesebb értelemben, az egyént transzcendentáló értékek együttesében való hitnek fogjuk fel.⁶

Belülről nézve a tragikus világlátás gyökeresen ahistorikus. Hiányzik belőle a fő idő-dimenzió: a jövő. Csupán egyetlen időt ismer: a jelent.

A tragédia Istene nem nyújt semmi külső segítséget az embernek. Ez az Isten az embert állandóan arra emlékezteti, hogy az egyetlen érvényes élet a lényeg és a totalitás élete, vagy Pascal szavaival élve: az abszolút igazságért való élet, amelynek semmi köze sincs az emberi lét relatív igazságaihoz és az igazságszolgáltatásához.

A világ

Azok a körülmények, amelyek között a legkönnyebb világi módon élni, a legnehezebbek, ha Isten szerint élünk, és megfordítva.

Minden, ami Isten szerint szükségszerű, lehetetlen a világ szerint, ami lehetséges a világ szerint, nem létezik Isten tekintete számára.

A tragédia Istene egy mindig jelenlévő és mindig hiányzó Isten. A tragédia csupán egyetlen érvényes gondolat- és magatartásformát ismer: az igent és nemet; a paradoxont: benne élni, de nem venni benne részt, nem lelni benne kedvét. Ez a tragikus ember koherens és paradox magatartása a világgal.

Megértése a Pascal-idézet segítségével történhet. 906. töredék: „... a látható tárgyak jelenléte jobban hat (a lélekre), mint a láthatatlanok reménye, másrészt viszont erősebben hat a láthatatlanok bizonyossága, mint a láthatók hiábavalósága.”

Megvalósítható értékek megvalósításának szentelni életünket evilági ateista (racionalizmus, empirizmus), vallásos (tomizmus) vagy forradalmi dialektikus materialista, de a tragédiától mindenképpen idegen állásponthez vezet el.

A megvalósíthatatlan értékek megvalósításának abszolút és kizárólagos követelményének korolláriuma a minden vagy semmi; a fokozatok és árnyalatok teljes hiánya; a relativitás hiánya.

A tragikus világot csupán egyetlen síkon lehetséges megközelíteni: ez az út a megtérés, a pillanat alatt végbemenő, pontosabban időtlen megértése az isteni és emberi értékeknek.

⁶ A hit a vallásban magában is többretegű, többfunkciójú komplexum. Jelenti a transzcendens szubjektumokban való hitet, de jelenti az életvezetés egész rendszerében való érvényesülését a strukturáltság.

Ha Isten léte nem is elméleti bizonyosság, Isten léte mégis konkrét és valóságos. Pascal: „a szív bizonyossága”.⁷

Az egyetlen lény, amelyhez a tragikus ember szavai szólhatnak, az Isten. Ez az Isten távol van és néma, soha nem válaszol. Pascal felismeri, hogy a világgal minden dialógus lehetetlen.

A Gondolatok végső formája a tragikus világnézet rejtőzködő Istenével folytatott magányos dialógusnak. A Gondolatok minden spekulatív teológia végét jelentik és bizonyítják. Pascal számára nincs és nem is lehet semmiféle érvényes bizonyíték Isten létezésére mellett.

A tragikus tudat számára Isten nem egyéb, mint rejtett valóság. Kizárólag érte kell élni, annak ellenére, hogy semmiféle azonnali és közvetlen kapcsolat nincs vele.

Isten praktikus posztulátum vagy fogadás, nem pedig elméleti bizonyosság. A tragikus tudat számára az élet minden pillanata összeolvad egyetleneggyel, a halál pillanatával.⁸

Pascal: „Jézus kínhalála a világ végéig tart, nem szabad aludnunk ezalatt.”⁹

A magányos, tragikus ember a magányában és a szenvedésben leli meg azt az egyetlen értéket, az abszolút igazság és igazságosság igényét és minden megalkuvás elutasítását.

Az embert naggyá teszi a tudata, mert lehetővé teszi számára, hogy felfedje a lények és a földi lehetőségek minden elégtelenségét és véges voltát. A földön, amely világi és testi, nem kerülheti el a halált. A halál visszavonhatatlan. A tragikus ember éppen ezért nem fogadhatja el soha a világban való létet, hiszen nem fogadhatja el sem a mulandó értékeket, sem a részérteket. Ezért az örökkévaló értékek megvalósítására törekszik. Ha ezt cselekszi, a lelke túlhaladja az embert, és már itt a földön halhatatlanná válik. Ám a lélek csupán azért halhatatlan, mert túlhaladt az emberen, totalitást keres, más szóval a halhatatlan testet.

A tragikus hit egy olyan Istenben való hitet jelent, aki majd egy napon megvalósítja a halhatatlan lélekkel, s halhatatlan testtel rendelkező embert.

⁷ A hit igenli ezt az összegzést, az örökké bizonyíthatatlan lehetőséget, az egész lét a priori alapjává formálódik.

⁸ E két szó ugyanazt a gondolatot jelenti.

⁹ Pascal: Jézus misztériuma.

Társadalmi osztályok

A marxista hit egy olyan történelmi időben való hit, amelyet az emberek maguknak csináltak, illetve nekünk magunknak kell csinálnunk. „Fogadás” a cselekedeteink sikerére.

Az ágostoni filozófia egy létezés bizonyossága, a marxizmus viszont fogadás egy olyan valóságra, amelyet magunknak kell megteremtünk.

Pascal álláspontja a kettő között helyezkedik el: fogadás egy természetfelettre, minden akarattól független Isten létezésére.

Franciaországban a felfelé törekvő harmadik rendet Descartes dogmatikus racionalizmusa képviseli a filozófiában.

Dialektikus jellege, éleslátása ellenére Pascal tragikus gondolkodása, akárcsak a janzenizmus, ezért marad múltó, folytatás nélküli jelenség.

Pascal szemében az ember társadalmi lény. Azt igényli, hogy embertársai megbecsüljék. Az „elismerés” gondolata ez.

380. töredék: „Szükségszerű, hogy egyenlőtlenség legyen az emberek között, ez tagadhatatlan, de ha elfogadjuk, akkor nemcsak a legnagyobb uralkodás, hanem a legnagyobb zsarnokság előtt is nyitva az ajtó.”

Az embereszményét nem a szakember testesíti meg, hanem az egyetemes érdeklődésű ember, aki minden területen jártas.

Egy osztály eszménye ez, amelyik éppen a specializálódás hiányában különbözik mindazoktól, akik valamilyen mesterséget űznek, s így hiába gazdagodnak meg, továbbra is megmaradnak közrendűnek.

A művelt „társasági ember”, az udvaronc arisztokratikus és nemesi eszményét fejezi ki, amely bizonyos mértékben megérintette a hivatali arisztokrácia felső rétegeit is.

Világlátás

Pascal és Kant azt igyekeztek kimutatni, hogy a kijelentő módba tett ítéletek terén semmi sem jogosít fel annak állítására, hogy a kezdeti fogadás téves, sem pedig arra, hogy helytálló. Mindketten Isten létezésére tett fogadásból indulnak ki.¹⁰

Hasonlóképpen Marx is tudja, hogy a haladás létezését és főleg a jövőben való folytatódását kizárólag a tényítéletek terén nem lehet bizonyítani.¹¹ Ha a társadalmi élet természetére vonatkozó általános hipotézisből akarunk kiindulni, akkor ennek a hipotézisnek magában kell foglalnia magát a kutatót is, meg a kutató tevékenységét is. Tehát benne kell lennie:

¹⁰ Kant: A gyakorlati ész kritikája. Bp. 1922. 152.

¹¹ Lukács György: Történelem és osztálytudat. Bp. 1923. 51.

- az ember gyakorlati cselekvésének,
- a cselekvés jelentést hordozó jellegének,
- annak, hogy ez a cselekvés sikerre vagy sikertelenségre vezessen.

Tehát már az indulásnál fogadnunk kell arra, hogy a történelemnek értelmet hordozó jellege van – hitvallásból kell kiindulni.

A humán tudományok terén kettős fogadásból kell kiindulni:

- hogy a történelem egésze jelentést hordoz,
- hogy a történelmet alkotó relatív együttesek is viszonylagos értelmet hordoznak.

Ahhoz, hogy előbbre jussunk a tanulmányozott tárgy értelmezésében és megértésében, ezt be kell állítani valamely eszmeáramlat vagy viszonylag homogén társadalmi csoport, társadalmi, gazdasági és ideológiai életének jelentést hordozó totalitásába.

A totalitás gondolati és érzelmi állapotok, áramlatoknak az együttese, nevezük ezt osztálytudatnak, csoporttudatnak.

Janzenizmus és a hivatali nemesség

Az 1600-as évek közepén (1637–77-ig) egy olyan ideológia keletkezett, amely azt állítja, hogy a földi létben lehetetlen igazi emberi életet megvalósítani – tragikus látásmód.

A janzenizmus a monarchikus abszolutizmus döntő előretörésének idejére esik. Ekkor épül ki a hivatali apparátus, majd ezt követően, a Fronde¹² rövid ideig tartó ellanyhulása után jut el az abszolút monarchia a hatalma tetőpontjára. A királyi tisztek hatalma és jelentősége csökken. Ez eltávolítja őket a monarchia mellől, és közelebb vitte őket az ügyvédekhez és ügyészekhez. Összefoglaló megjelöléssel hivatali nemességnek nevezük őket.

A Paulette¹³ néven ismert törvény (a hivatalok megvásárolhatóságának intézményesítése) végleg kizárta a hivatalviselésből az arisztokráciát.

Az uralkodó államformával szemben ez az ellenséges magatartás azért jöhetett létre ezen társadalmi csoporton belül, mert ezek a csoportok az államformától független léttel rendelkeztek.

A janzenista körök szoros kapcsolatban állottak az aktív ellenállókkal. Az a magatartás, amelyből minden aktív politikai és társadalmi elem hiányzott, alkotta a janzenista ideológia kifejlődésének ideológiai és érzelmi hátterét.

¹² Ausztriai Anna és Mazarin elleni mozgalom 1648–53-ig.

¹³ Az abszolút monarchia nem csupán a nemességgel szemben vált függetlenné, hanem a harmadik renddel és a legfelsőbb bíróságokkal szemben is. Királyi biztosok testületének segítségével kormányozza az országot.

A világ rossz, és semmiféle emberi cselekedet nem képes átalakítani és jobbá tenni az utolsó ítélet előtt – vallják képviselői.

Pascal teljesen lemond a világról, s egyúttal a győzelem minden reménye nélkül az igazság és a vallásosság radikális igényét szegezi vele szembe.

Megbékélni a rosszal és hazugsággal.

Küzdeni az igazságért és a jóért egy olyan világban, amelyben ezeknek bár csökkent mértékben, de valóságos helyük van.

Megvallani a jót és az igazságot egy gyökeresen rossz világgal szemben.

Hallgatni a világgal szemben, amely meghallani is képtelen a keresztény szavát.

A paradoxon

Pascal sohasem kereste szisztematikusan a paradox hatást. Meggyőződhetünk erről, ha megvizsgáljuk: milyen a paradoxon szerepe, jelentősége az 1657 előtti írásokban, amikor még a pascali gondolat tartalma nem tette szükségsszerűvé. Legfeljebb az történik, hogy időnként nem megy el egészen a tartalom lényegileg paradox jellegének a határáig.

A világban – ahogy Pascal látja – semmiféle állítás nem igaz, ha kiegészítésül nem tesszük hozzá az ellenkező állítást. Éppen ezért elégtelen ez az Isten nélküli, az embert eltipró világ, amelyet az embernek szükségképpen meg kell haladnia, hogy ember maradhasson.

A Gondolatokban ezért vagyunk tanúi a racionalizmusból a dialektikus gondolkodásba való átmenetnek. Az empirizmussal szemben ugyan az ellentétek igazságát hangsúlyozza, a dialektikus gondolkodástól azonban elválasztja lényegileg statikus, tragikus és paradox jellege.

Statikus, mert a szintézis egyedüli és kizárólagos értékét hangsúlyozza, tagadja még azt is, hogy meg lehet közelíteni ezt a szintézist. Pascal gondolatmenetében nincs remény a haladásra az emberi időn belül.

Paradox, mert minden valóságot az ellentétek, a tézis és antitézis összeüt-közéseként fogja fel, amelyek leküzdhetetlenségének enyhítésére semmi földi remény nem jogosít fel.

Tragikus, mert az ember sem elkerülni, sem elfogadni nem képes ezt a paradoxont. A legerősebb bizonyosság, amelyet felérni megadatik számára, nem tartozik sem az értelem, sem a közvetlen és azonnali intuíció birodalmába.

Esz­tétikája

A dialektikus esztétika központi gondolata a tartalom és forma egysége. A tragikus gondolkodók számára azonban ez a gondolat még nem vetődhetett fel abban a történelmi alakjában, mely szerint a különböző, viszonylagos értékű tartalmak esztétikailag érvényes módon fejeződnek ki, ha adekvát formát találnak maguknak.

Barcos¹⁴ szerint a rendetlenség az egyedüli mérvadó rend egy keresztény számára, mert a keresztény nem bízhat az ész evilági erőfeszítéseiben, semmi értéket nem tulajdoníthat neki. (Állításában már benne rejlik a forma és tartalom összhangjának törvénye.)

Pascal meg is fogalmazza azt a gondolatot, hogy kapcsolat áll fenn az igazság földön való megtalálásának lehetetlensége és a racionális rendnek a tervből való hiánya között.

A tragikus gondolat egészen más igénnyel lép fel. A tragikus gondolat szerint az ember olyan lény, amelyik emberi rangjának elvesztése nélkül nem mondhat le a rendről, ezért állandóan törekszik feléje, de sohasem tudja megtalálni.

283. töredék: A rend. Azokkal szemben, akik szerint az Írásnak nincs rendje. A szívnek megvan a maga rendje, a szellemnek is, amely elvekkal és bizonyítékokkal operál. A szívé másféle. Azt, hogy szeretetet érdemlünk, nem lehet azzal bizonyítani, ha rendben elősoroljuk a szeretet okait, az ilyesmi nevetséges lenne.”

Az emberi szellem a zűrzavart és a paradoxont abba a három valóságba is beviszi, amelyeket az ember a szív parancsára keres és akaratilag feltételez.

Ezek a következők:

A rend létezése, az axiómák érvénye, Isten létezése.

Bizonyos, hogy Isten létezik, de nem szabad soha megfedkezünk róla, hogy ez a bizonyosság fogadás; az axiómák érvényesek, de nem lehet bizonyítani őket; a rend létezik, de semmiféle emberi tudomány nem képes megtartására.

Az ember és az emberi állapot

Pascal felfogása szerint az ember középlény, sem angyal, sem állat, a két végtelentől egyforma távolságra helyezkedik el. Ez a hely korántsem eszményi, nem jelent fölényt, ellenkezőleg, elviselhetetlen és tragikus. Ugyanis az a hely, ahol az ember boldogságra és nyugalomra lelne, nem középen van, hanem a két végleten egyszerre.

¹⁴ Barcos levele Angélique apátasszonyhoz . 1652. dec. 5. Amersfoort-i levéltár 35. kötet

Az embert a természet közepére, paradox és ellentmondásos helyzetbe állította. Kötve van a mérleg két ellenkező serpenyőjéhez. Bármit tenne annak érdekében, hogy az egyik serpenyő felé közeledjék, csak fokozná vele a másik vonzását.

72. töredék. „... végül is a szélsőségek olyanok számunkra, mintha nem léteznének, és mi sem léteznünk hozzájuk viszonyítva, meghaladnak bennünket és mi is őket.”

Ne törekedjünk hát biztonságra és szilárdságra. Értelmünknek állandóan csalódást okoz a látszatok állhatatlansága. Semmi sem rögzítheti a végest a két végtelen között, amelyek közrefogják, és menekülnek előle.

Vajon ez azt jelenti, hogy az emberi tudat egyetlen autentikus formája a kétségbeesés? Egyáltalán nem, mert ha Pascal szerint az ellenkező végletek egyesítése az egyetlen autentikus és abszolút érték, nagyon jól tudja azt is, hogy ez az egyesítés nem illúzió, és nem utópia, mert a végletek egyesülnek, érintkeznek annak következtében, hogy távolodnak egymástól, és újra egymásra lelnek. Istenben, egyedül Istenben.

Pascal a világ paradoxonát kiterjesztette az emberre és Istenre is. Pascal Istene bizonytalan bizonyosság, fogadás.

A fogadás fogalmából kiindulva logikusan eljut a világ evilági elutasításának a paradoxonához, és ahhoz a magányos és cselekvő élethez, amelyet a halála előtti időben folytatott. De Pascal még ezt az életet is csak helyeselni, és ugyanakkor helyteleníteni tudhatta. Ez volt az a végső határ, ameddig el lehetett vinni ezt az álláspontot.

Létezik egy pont, ahol Pascal igent mond, és nem teszi hozzá az ellenkező kiegészítő nemet. Ez az a pont, amikor azt állítja, hogy megfelelés van az ember és a világ paradox jellege, valamint a kereszténység paradox tartalma között.

A keresztény vallás, amelyik a megtestesülés. A rejtőzködő és megérthetetlen Isten, és az eredeti bűn paradoxonjait állítja. Az egyetlen, amelyik jól ismerte az embert, és kiegészítő magyarázattal tud szolgálni mindenről. Az egyetlen, amelyik nem ellentétes a józan ésszel. A keresztény vallás tiszteletet érdemel. A paradoxon meg akarva őrizni saját létét, meghátrál a kereszténység és a pascali tan előtt.

Az ismeretelmélet

Pascalnál tökéletesen tudatos és határozott formában megtaláljuk a dialektikus ismeretelmélet két alapvető tényét is, mégpedig:

- valamely egyedi valóság érvényes megismerése olyan gondolatmenetet tételez fel, amely nem az egyeditől halad az általánoshoz, hanem a résztől az egész felé, és fordítva,

- annak lehetetlenségét, hogy az ember eljusson egy ilyen megismeréshez, amelyik tökéletesen érvényes, az ontológiai szituáció következtében a megismerő alany maga integráns része annak az egésznek, amelyik meghatározza az egyes jelenségek és élőlények jelentését.

Pascal filozófiai gondolatrendszere nagymértékben jelzi a dialektikus ismeretelmélet megszületését.

„Ha az ember elsőül önmagát tanulmányozná, rájönne, mennyire képtelen önmagán túljutni. Hogyan is ismerhetné meg a rész az egészet?

A 79. sz. töredékben Pascal eltávolodik a természettudományoktól, s az erkölcsi filozófia felé halad. Megszabja a fizikai-kémiai tudományos módszerek, a különöstől az általános felé haladó okoskodás használhatóságát és korlátait, a humán tudományok, sőt egy kicsikét több fenntartással, még az élettudományok terén is.

Felmerül a kérdés, miképpen lehet a rend alapja a tudományoknak, ha nem meggyőző, és ha eszünk számára nem létezik bizonyosság.

A választ a 282. töredék adja meg. A formális alapelvek bizonyossága nem elméleti, hanem gyakorlati, nem az ész, hanem a szív birodalmába tartozik.

„A szív érzi, hogy a térnek három kiterjedése van, és hogy a számok végtelenek.”

A pascali ismeretelmélet központi gondolata: bármilyen igazság csak az-
zal a feltétellel érvényes, ha az ellenkező igazságot is hozzátesszük.

Pascal nem tesz különbséget a hagyományos logika törvényeinek engedelmeskedő fizikai-kémiai tudományok, és a dialektikus logika szabályozta humán tudományok között.

79. sz. töredékében: „... nagyjából azt kell mondanunk: Minden alakban és mozgásban történik, és ez így igaz, részben pedig hamis, mert ki kell egészíteni az ellenkezőjével, az immanens törekvéssel (az ösztönnel, az akarat-
tal, a szívvel) valahányszor a konkrét totalitás megtalálásáról van szó.”

Az emberről alkotott képben az érzékelés és ész képessége mellett egy harmadik képesség jelenik meg, amely azt követeli az embertől, hogy megvalósítsa az ellentéteket, a másik két képesség szintézisét. Ezt a képességet nevezi Pascal szívnek vagy karitásznak.

A hitre való képtelenség

Kant szerint a tudással bizonyosság, a hittel a bizalom jár együtt. A tudás és hit viszonyában a tudás több, mint a hit. A hit kevesebb, de ezért elsődleges és elemibb természetű: többet hiszünk és hihetünk, mint amennyit tudha-

tunk és tudunk. A tudás fogalma nem érthető meg a kétely nélkül, ezek egymástól elválaszthatatlanok. Ez azt jelenti, hogy amit tudni lehet, abban kételkedni is lehet. Csak olyasmit tudhatunk, amiben kételkedhetünk is. A kétely előfeltételezi a tudás lehetőségét.

A tudás alapja: a tudás előtti. De azért értelmetlen mindenben kételkednünk, gyakorlatilag valóban kitüntetünk olyan állításokat, melyeknek az a szerepük, hogy tudásunk rendszerében végső hivatkozási alapjául szolgáljanak. Amit tudás előttiinek nevezünk, az nem más, mint a hit.

Szükségünk van tehát a hit szubjektív bizonyosságára: hogy az egyes tények akkor is fennállnak, ha nem tudjuk bizonyítani őket. Előzetes bizalommal ajándékozunk meg a világot, embertársainkat.

A vallásos hit, az istenhit ennek a hitnek, a mindent tudást és cselekvést megelőző bizalomnak egyik formája. A hit nélkülözhetetlenségéből azonban nem következik nála a vallás nélkülözhetetlensége.

Élete estéjén Pascal viszont már világosan látja, hogy az elvont tudományokban mindig olyasmit keresett, amit a tudomány képtelen volt neki nyújtani.

Azt a valóságot, amelyet Pascal egész életében keresett, ő maga és minden keresztény Istennek, a racionalista igazságnak és dicsőségnek, a szocialista pedig eszményi közösségnek nevezi. Ez a totalitás Pascalnál.

Élete végén megértette, hogy az ember igazi nagysága korlátainak és gyengeségének tudatában rejlik. Hit nélkül az értelem elégtelen arra, hogy akár a legcsekélyebb természeti jelenséget is megismerjük. A hit pedig a fogadás racionális attitűdje nélkül nem képes érvényes módon beépülni az ember életébe.

A szenvedélyek azonban arra ösztönzik az embert, hogy intellektuális meggyőződésével ellentétesen cselekedjék, az ellenkező, a semmire való fogadásra akarják rábírní.

Hogy legyőzhessük ezt az antagonizmust, Pascal olyan eljárást ajánl – a vallás külső cselekedeteit –, amely nem felel meg az ész követelményeinek, mivel az ész az Isten létére való őszinte fogadást követeli tőlünk.

Az aktuális ember az ész és a szenvedélyek között hánykolódik. Az ész követve saját okfejtésének útját, eljut önmaga elégtelenségének és az Istenkeresés szükségességének a megértéséhez, vagyis elérkezik a fogadáshoz.

A szív természetes állapotában az összegzés, a szintézis képessége az embert arra ösztönzi, hogy túlhaladja az ellentmondást, egyaránt szeresse önmagát és az egyetemes lényt, és olyan igazi egoizmust valósítson meg, amely fittyet hány az egoizmusnak, mert megérti. Akkor szeretjük igazán önmagunkat, ha odaadjuk magunkat, s az embereken túlhaladva válunk emberré.

Aki el akar jutni a hithez, de nem ismeri a hozzá vezető utat: azoknak példáját kövesse, akik ugyanúgy meg voltak kötve, mint maga, és most mindenüket felteszik egy fogadásra (a hinni és fogadni szavakat azonosnak fogja fel).

Az erkölcs

4. töredék: „Az igazi erkölcs fittyet hány az erkölcsre, más szóval az ösztönös megérzésen alapuló erkölcs fittyet hány arra az erkölcsre, amelyre az ész vezet rá – hiszen neki nincsenek törvényei.”

Sajnos az ember nem képes valóságosan meghaladni az erkölcsöt. „Nem rendelkezünk igazi jóval” (385. töredék). „Az ember akarata rosszra hajló, önös akarattá lett, amely az egész helyett mindent önmagára vonatkoztat.

Ezért válik szükségessé egy olyan szabály keresése, amely nem képes ugyan ténylegesen irányítani az emberi cselekedeteket, de legalább azt meg tudja mondani, milyennek kellene lenniük egy olyan világban, amely tudvalevőleg Istent elrejtő világ.

Istennek a világban való hiánya éppen abban nyilvánul meg, hogy hiányzik minden általános és nem ellentmondó szabály, amely értelmet adhatna cselekedeteinknek a világon belül.

86. töredék:” Itt részben minden igaz, és részben minden hamis. Számunkra sem igaz, sem jó nincs másként, csak részben, gonoszszággal és hamissággal vegyest”.

115. töredék: „Az önző akarat sohasem nyer kielégülést, hiába lenne képes mindenre, amit akar, de mihelyt lemond róla azonnal kielégül az ember”.

203. töredék: „Hogy ne ártson a szenvedély, tegyük úgy, mintha már csak egy hét volna hátra az életünkből.

Az erkölcs kérdése szorosan kapcsolódik az emberi idő kérdéséhez. A pascali formula értelme az időbeliség elutasítása. De Pascal tudja, hogy az élet az időben létezik.

Ezért, ha ennek ellenére is meg akarjuk menteni a lelkünket, a látszattól a lényeg felé kell haladnunk, és úgy cselekednünk „mintha” nem is létezne az élet.

Pascal szemében a világ csupán az egyéni cselekvések, a jó és az igazság keresésének a tere, semmi egyéb. Olyan tér, ahol az embereknek „ki kell próbálniuk” erőiket.

A társadalmi jogrend

A Gondolatok keletkezésének idején Pascal szemében nem létezik igazságos és érvényes emberi törvény.

88. töredék: „...Mire fogja alapozni ennek a világnak a szervezését, amelyet kormányozni kíván? Egyesek személyére? Micsoda zűrzavar! Az igazságra? Hiszen nem is ismeri. ... Minden bizonnyal léteznek természeti törvények, de ez a szépséges megromlott józan ész megrontott, mindent... Hajdan bűneink miatt szenvedtünk, most törvényeink miatt. Mert az igazságot nem tudták megtalálni, megtalálták helyette az erőset.

Még az olyan nagyon ritka, tökéletesen érvényes állítások is, mint pl. az, hogy az emberölés rossz, elvesztik ezt a kiváltságot, mihelyt pozitív előírásokká, törvényekké alakítjuk őket.”

Az autentikus igazság és igazságosság olyan transzcendens jellegű, amely szembeállítja őket a világgal, ezzel szemben minden érvényes társadalmi és politikai renddel kapcsolatos remény evilági, tehát mint ilyen összeegyeztethetetlen lenne a tragikus gondolkodással. Nem más ez, mint az isteni szeretet által irányított igaz világ érvényes igazsága. Ennek a világnak nem lesz immár szüksége sem intézményekre, sem törvényekre, ily módon tehát szembeáll a földi élet elégtelen társadalmi és politikai rendjeivel.

A keresztény vallás

234. töredék: „... a vallás nem bizonyos ...” Jóllehet bizonyosabb számos egyéb dolognál, amelyek hatnak ránk. Ezért cselekvésünket a bizonytalan vallással elkötelezni annyit jelent, hogy ésszerűen cselekszünk, a valószínűség-számítás levezetett szabályának megfelelően.

Az üdvözülésre kiszemelték kiválasztása Isten által teljességgel megismerhetetlen az ember szempontjából. Ezért tehát kénytelenek vagyunk minden ilyen jellegű hipotézistől függetlenül cselekedni, olyan általános szabályt követni, amelyik semmiféle különbséget sem tesz az emberek között. Isten kifürkészhetetlen titkával hagyván a kiválasztottnak a kárhozatra ítéltétől való szétválasztását.

Úgy kell tehát cselekednünk, mintha minden embert el lehetne vezérelni az üdvösséghez, és hogy mindent meg kell cselekednünk üdvözülésünk elősegítésére.

Csak háromféle ember van: az egyik fajta az, amelyik miután megtalálta, szolgálja Istent, a második igyekszik megtalálni, de még nem találta meg; végül a többi, akik úgy élnek, hogy nem keresik és nem is találták meg.

Pascal felfogásában lényeges kategória a közbülső, az egyetlen, amelyet, mint emberek, aktuálisan tudhatunk élni. Aki Istenre fogad, azt reméli, hogy

a kiválasztottak közé tartozik. Az emberi állapot pedig ebben az életben a félelem és a reménykedés vegyüléke.

Az ember paradox lény, az ellentétek együttese, az ő számára Istent keresni egyet jelent Isten megtalálásával, de a megtalálás is csak keresését jelenti.

Pascallal három tényező nyomul be a gyakorlati filozófiába, három elem, amelyek minden cselekvésben lényegesek: a kockázat, a balsiker veszélye, és a siker reménye.

Pascal specifikus tény-együttesre lelt a keresztény vallásban, amelyik minden földön létező vallás közül ezt teszi egyedül alkalmassá rá, hogy ki-elégítse az ember igényeit, és így egyedül ez felel meg az igazságnak.

A kereszténység igazát bizonyító érvek nem ésszerű és pozitív bizonyítékok: jóslatok, csodák, szimbolikus jelek, megszakítottság stb., hanem ellenkezőleg az, ami paradox és látszólag ésszel ellenkező benne.

A valóságban a kereszténység azért igaz, mert azt követeli tőlünk, hogy egy paradox és ellentmondásos emberré lett, megfeszített és közbenjáró Istenben higgyünk, ez pedig tökéletesen megfelel mindannak, amit az emberi állapotról és törekvésekről tudunk.

A keresztény vallás az egyetlen, melyiknek a tanítása jelentést tartogat az ember, e paradox lény számára, akiknek a szemében nem létezhet olyan igaz és jelentést hordozó tanítás, amely nem paradox és nem ellentmondásos, és ugyanakkor az egyetlen, amelyik éppen dogmái paradox jellegének révén képes magyarázattal szolgálni az emberi valóság paradox és ellentmondásos jellegéről.

A kereszténység az egyetlen vallás, amelyik révén az ember meg tudja valósítani igaz törekvését: az ellentétek összeegyeztetését, a lélek és a test halhatatlanságát és egyesülését a megtestesülésben.

Felhasznált irodalom

Barcos levele Angelique apátasszonyhoz. In: Amersfootrt-i levéltár 35. kötet 1652. dec. 5.

Blaise Pascal: Gondolatok. Bp. Gondolat, 1972.

D. Hume: Tanulmány az emberi értelemről. Helikon, 1973.

Gerberon M.: Hist, du jansenisme. Amszterdam. 1700

I. Kant: A gyakorlati ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Bp. 1922.

I. Kant: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Bp. 1913.

Leon Brunschwicg: Blaise Pascal. J. Vrin kiad. 1953.

Leon Brunschwicg: Descartes et Pascal lecturs du montaigne. Paris. 1904.

Lukács Gy.: Történelem és osztálytudat. Akadémiai Kiadó, Bp. 1923.

Lukács György: A tragédia metafizikája. A szellem. Akadémia Kiadó, 1911.

R. Descartes: Válogatott filozófiai művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980.

Spinoza: Ifjúkori filozófiai művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981.

Resume:

Le message sociologique du jansenisme: sur la base Blaise Pascal: Pensés

Le rationalisme a transformé le monde. Les gens se sont individualisé. Il n' y avait rien d' inquiétant dans ce metamorphose dans les sentiments des gens rationalistes.

Le rationalisme victorieux a éliminé l' idée de communauté et les valeurs éthiques de l' allure économique et social du personne.

Les restes de l' éthique chrétienne et les idées humains continués ont pallié la menace du monde sans valeurs éthique.

Le Dieu est parti du monde, sauf quelques intellectuels personne n' a pas aperçu le manque du Dieu.

Dans nos jours c' déjà évident que la pénurie des normes éthiques est dangereuse dans la société.

À la suite une période non religieuse on a aperçu que les religions seront les centres des nouveaux procès globaux.

Nous nous retournons vers l' éthique, et vers la religion.